

poklesu počtu jedinců rozdílného sociálního původu či analýzou změn ve vzdělanosti a kvalifikační struktuře obyvatelstva, k nimž v uplynulých zhruba 35 letech došlo. Řada autorů si položila otázku, co je příčinou toho, že sociální složení studentů neodpovídá sociálnímu složení společnosti, proč jsou jak mezi zájemci o studium tak i mezi studujícími častěji zastoupeni jedinci původu inteligence, jaká je funkce mechanismů zvýhodňujících přístup k vyššímu vzdělání dětí dělnického a rolnického původu, popřípadě jak ve svých důsledcích ovlivňuje tato tzv. pozitivní diskriminace (Adamski) celý profesní život zvýhodněného jedince.

Někteří autoři se zaměřují převážně na rodinu (Bialecki, Meier, Nikkelová, Steinerová), na její úlohu v procesu přípravy „zájemce“ o tzv. vyšší studium. Analyzují vliv rozdílné vzdělanosti a kulturní úrovně rodin na úspěch ve škole, charakter rodinné výchovy z hlediska rozdílné pozice hodnoty vzdělání v hierarchii hodnot dětí, diskutují o vlivu sociální „nutnosti“ studovat z hlediska udržení sociálního a vzdělanostního statusu. Další (Venedikov, Kirch, Fergová, Gažo) věnují provedenou pozornost škole, a to jak škole základní, která podle Fergové nevyrovnává rozdíly „nerovného startu“, ale spíše je prohlubuje a která stále silněji akcentuje svou funkci selektivní, tak i škole střední, především střední všeobecně vzdělávací škole, která reprezentuje hlavní cestu na školu vysokou. Vysoká, střední ale i základní škola stojí v centru úvah Fergové a Gaži, kteří se značně odlišně od ostatních příspěvků zamýšlejí nad základními společenskými funkcemi současné maďarské školy a diskutují i řadu problémů, jež z plnění těchto funkcí vyplývají. Jako jediní si také staví otázku, existuje-li již dnes či bude-li v blízké budoucnosti existovat nadprodukce kvalifikovaných a vysoce vzdělaných odborníků, a také na tuto otázku odpovídají. Argument o formálním kvantitativním nadbytku doplňují úvahou o kvalitě pracovníků, především z hlediska vazby mezi všeobecnou přípravou a odbornou, profesní přípravou. V této souvislosti kladou i otázku, zda vůbec má být profesní příprava záležitostí školských institucí a zda nemá být více přimknuta k sféře praxe.

Sborník *Vzdělávací systém a sociální struktura* představuje soubor statí na první pohled obsahově jen volně spjatých. Jednotlivé příspěvky nepřímým způsobem i obraz o stavu sociologie v jednotlivých zemích, vypovídají o specifických problémech jednotlivých společností, o cestách, jimiž jsou řešeny, o dosažených úspěších i dosud nezvládnutých skutečnostech. Po jejich prostudování však si jasně uvědomujeme společné determinanty minulého vývoje i současného stavu.

Eliška Freiová

Socialističeský obraz žití (Socialistický způsob života)

Moskva, Politizdat 1980, 319 s.

Problém socialistického způsobu života se již přesvědčivě zformuloval jako samostatný předmět sociologického výzkumu, zaujímající významné místo v marxistických společenských vědách. V sovětské společenskovědní literatuře posledních let se objevilo mnoho závažných publikací zaměřených na toto téma. Patří k nim i recenzovaná monografie, napsaná kolektivem významných sovětských vědců G. E. Glezermanem, P. A. Ignatovským, M. T. Jovčukem, N. M. Kejzerovem, M. N. Rutkevičem aj.

Prvních dvacet sedm stran knihy je věnováno rozboru pojmu „způsob života“. Autoři zde dokazují, že způsob života je vymezen na jedné straně materiálními, praktickými vztahy lidí k přírodě, úrovní technické vybavenosti a produktivity práce (tj. stavem výrobních sil) a na druhé straně charakterem výrobních vztahů, ekonomickým řádem společnosti, který určuje celý systém společenských poměrů. Vysvětlují, že ačkoli je způsob života určen způsobem výroby hmotných statků, nelze ho s ním ztotožňovat. Způsob života se nevztahuje pouze ke sféře materiální výroby a ve společnostech s třídními antagonismy není pro všechny stejný, jednotný.

Dále je zde zkoumán problém vzájemného vztahu mezi činností lidí (a tedy i jejich způsobem života) a životními podmínkami. V publikaci je zformulován názor, že podmínky života, ačkoli determinují lidskou činnost, nelze v jejich souhrnu (tedy jako podmínky přírodní i společenské) zahrnovat do pojmu způsob života, protože by to znamenalo ztotožnění způsobu života se společností jako celkem, ztrátu specifičnosti tohoto pojmu. Současně autoři odmítají i druhou krajnost, kterou představují pokusy vyčlenit zcela podmínky života ze způsobu života, tedy ze životní činnosti lidí, protože zcela ignoruje fakt, že měnit životní činnost lidí nelze bez změny jejich věcných i sociálních životních podmínek. Na základě rozboru konkrétních příkladů podstaty věcných a společenských podmínek činnosti autoři dospívají k závěru, že způsob života je „souhrn forem činnosti chápaných v neoddelitelné jednotě s podmínkami této činnosti“ (s. 11).

Z teoretického hlediska jsou zajímavé úvahy o vztazích mezi pojmy „způsob života“, „životní úroveň“, „kvalita života“. V sovětské vědecké literatuře lze k tomuto tématu

nalézt různá stanoviska. Někteří badatelé vyjádřili názor, že v kategorii „životní úroveň“ se projevuje kvantitativní charakteristika určitého způsobu života. Jiní vztahovali životní úroveň, stupeň blahobytu pouze k podmínkám a výsledkům životní činnosti, nikoli k ní samé. Další neúměrně akcentovali rozdílnost obou pojmů. Recenzovaná monografie objasňuje vzájemný vztah obou kategorií a zdůrazňuje, že způsob života patří k pojmům odrážejícím obecné rysy života společnosti, proto může být i on, stejně jako sama společnost, pochopen pouze v jednotě kvalitativní a kvantitativní určenosti (s. 17). Nejzřetelněji se dialektické vzájemné působení životní úrovně a způsobu života projevuje ve spotřebě, která je charakterizována nejen objemem a úrovní uspokojování potřeb (životní úroveň), ale také jejich rozvojem a zdokonalováním (způsob života).

Pokud jde o pojem „kvalita života“, který se velmi rychle rozšířil v buržoazní a reformistické ekonomické, sociologické a politické literatuře, autoři odhalují jeho nesprávnou argumentaci, v níž jsou stavěny do protikladu kvalitativní stránky života lidí se stránkami kvantitativními, vyjádřenými v životní úrovni. Jsou toho názoru, že pojem „kvalita života“ dosud nebyl přesně vymezen, jak koneckonců připouštějí i někteří sociologové z kapitalistických zemí.

Hodnotíme-li pozitivně pokus autorů zpřesnit a zdůvodnit pojmový aparát problematiky způsobu života, nemůžeme současně nepoznamenat, že v knize nejsou analyzovány některé další pojmy, zejména pojem „koncepte života“. Pod něj jsou například zahrnovány potřeby, zájmy, životní postoje, světónázor, všechno to, co tvoří subjektivní podmínky činnosti člověka a sociálních skupin. Pojem koncepte lidského života pomáhá přesněji objasnit hybné síly lidského jednání, nabízí klíč k pochopení vnitřních vzájemných vztahů různých forem životní činnosti. Bylo by ho možno porovnat i s takovými obecně filozofickými pojmy, jako je „světový názor“ a „smysl života“, s nimiž ho spojuje souvztažnost a určitá shoda mnohých elementů.

Zvláštní pozornost je v knize věnována určující úloze práce v utváření socialistického způsobu života. Vždyť svobodná, tvůrčí práce, nové podmínky pracovní činnosti jsou jednou z hlavních charakteristik socialistického způsobu života. Společensky užitečná činnost nabyla v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti nových rysů a stimulů. Je nejen zdrojem prostředků k životu, ale také nástrojem uspokojování mnohotvárných potřeb lidí. Pouze svobodná a tvůrčí práce může být zdrojem mravního uspokojení, zajišťuje sociální jistotu pro dnešek i zítřek, přináší pocit společenské užitečnosti. I další rysy socialistického způsobu života — kolektivismus, životní optimismus, humanismus a duchovní bohatství jsou v mnohém podmíněny, jak autoři zdůrazňují, pracovní činností sovětských lidí.

Recenzovaná kniha ukazuje, že v podmínkách rozvinutého socialismu se posilují tvůrčí momenty práce, zvyšuje se různorodost výrobních funkcí, překonává monotónnost, neatraktivnost práce a rozdrobenost výrobních procesů. V pracovních funkcích se stále významněji uplatňuje řízení a kontrola pracovních procesů. Kniha kritizuje koncepci buržoazních ideologů, kteří se snaží zaměnou charakteru práce a jejího obsahu dokázat, že jen technika mění práci a postavení člověka ve výrobě, a zamlžují tak povahu reálného vztahu pracovníka k výrobním prostředkům. Je nesporné, že moderní technika v podmínkách kapitalistického soukromého vlastnictví nemění podstatu postavení pracovníka ve výrobě i společnosti, a naopak, že používání strojů vyrobených v kapitalistickém podniku neznamena import podmínek a charakteru práce, jestliže tato technika působí v socialistickém podniku, v podmínkách sovětského pracovního zákonodárství.

Velký vliv na utváření způsobu života má úroveň hmotného blahobytu. V monografiích jsou fundovaně analyzovány vzájemné vztahy mezi těmito dvěma jevy, zákonitostí a tendencí vývoje životní úrovně, zdokonalování vztahů rozdělování i vedoucí úloha KSSS a sovětského státu při zajišťování růstu hmotného blahobytu a zdokonalování základních stránek způsobu života. Zvláštní pozornost věnují autoři úloze rozdělování podle práce, společenským spotřebním fondům (s. 73–79) i rozvoji celého mimopracovního života (s. 79–92). Vztahy rozdělování a spotřeby — v jednotě s výrobními silami společnosti — jsou chápány jako ekonomická základna uspokojování lidských potřeb. Růst hmotného blahobytu pracujících za socialismu je prakticky bez hranic, nemůže však být živelný ani automatický. Socialistický způsob života, jak zdůrazňují autoři, předpokládá harmonické spojení růstu uspokojování hmotných i duchovních potřeb. Ekonomická i sociální politika i výchovná práce KSSS jsou proto zaměřeny na utváření racionálních potřeb.

Socialistický způsob života má své ekonomické základy, nelze ho však s nimi ztotožňovat. Protože, jak řekl V. I. Lenin, na ekonomické základy socialismu musí existovat demokratická organizace státu. V části věnované politickým základům socialistického způsobu života je zdůrazněno, že jeho nejvýznamnějším rysem je široká politická aktivita miliónů pracujících, jež socialismus pozvedl k samostatné historické tvorbě nehlubších základů vlastního života. Autoři analyzují rozhodující směry dalšího rozvoje

socialistické demokracie, které jsou stanoveny Programem KSSS, sovětskou ústavou a usnesením XXV. sjezdu KSSS: neustálé rozšiřování účasti občanů na řízení státních a společenských záležitostí, zdokonalování státního aparátu a rozvoj demokratických základů socialistické státnosti, růst aktivity společenských organizací, posílení lidové kontroly, upevnění právních základů státního a společenského života, rozšiřování publicity a respektování veřejného mínění, vytváření podmínek pro všestranný rozvoj osobnosti.

Objasňuje se zde i úloha pracovních kolektivů v rozvoji demokratismu sovětského způsobu života. V těchto prvotních buňkách socialistické společnosti sovětské lidé procházejí školou pracovní a politické aktivity, v nich se současně řeší výrobní i výchovné úkoly, zde existují nejpříznivější podmínky pro plnou jednotu ideově politického, pracovního a mravního formování člověka.

Strany 118—155 jsou věnovány vlivu duchovní kultury na rozvoj socialistického způsobu života, otázkám vzájemné podmíněnosti způsobu života a morálky a otázkám mravní výchovy. Na bohatém faktickém materiálu jsou ilustrovány velké změny, k nimž došlo a dochází v duchovní oblasti života sovětské společnosti. Na základě prací klasiků marxismu-leninismu jsou rozebírány zákonitosti rozvoje sociální politiky a kultury, upevňování morálních hodnot socialismu.

Je nutno ocenit pozornost, kterou autoři věnovali zobecňování zkušeností a hledání nových cest i způsobů dalšího zdokonalování mravní výchovy pracujících, osvojování pevné životní pozice, odolnosti proti vlivům buržoazní ideologie a morálky. Ukazují, že v podmínkách rozvinutého socialismu se rozšiřují hranice působnosti komunistické morálky ve všech sférách ekonomického i společenského života. Se zájmem sledujeme úvahy o příčinách, proč se v sovětské společnosti objevují antipódy socialistického způsobu života, i o metodách boje s nimi. Autoři zdůrazňují nezbytnost přistupovat nesmířitelně k takovým nepřátelským, socialismu cizím jevům, jako je kořistnictví, úplatkářství, snaha urvat od společnosti co nejvíce, aniž bychom jí za to něco dávali, alkoholismus, hrubost, byrokratismus, nezodpovědnost atd. Příčiny těchto jevů spatřují v některých případech v nedostatečné výchovné práci Komsomolu, odborů, pracovních kolektivů a v růstu migrace obyvatelstva v procesu urychlování vědeckotechnického pokroku. Při migraci je třeba určitého času, aby pracovní kolektiv ovlivnil nového člena a osobnost se adaptovala na změněné podmínky. Také cílevědomé působení na člověka v jeho volném čase je v takové situaci mnohem obtížnější.

Příčinami různých recidiv minulosti se už zabýval „kulatý stůl“ časopisu *Dělnická třída a současný svět* (č. 1, 1975, s. 86), věnovaný otázkám hmotného blahobytu a způsobu života za socialismu. Autoři recenzované publikace měli poněkud zřetelněji zformulovat své stanovisko k diskutované otázce, zda lze špatný vztah k práci a společenskému vlastnictví, nesoulad mezi slovy a činy, šíření životu škodlivých potřeb, hrabivosti u některých občanů vykládat pouze jako přežitky minulosti. Bylo by také užitečné, kdyby svá teoretická stanoviska podpořili praktickými doporučeními a návrhy.

Na čtyřiceti stranách knihy (s. 181—219) jsou dokumentovány cesty sbližování způsobu života ve městě a na venkově i způsobu života lidí pracujících fyzicky a duševně. Socialismus postupně vytváří v základě jednotný způsob života města i vesnice; dosud však zůstávají zachovány i podstatné rozdíly. Jejich překonávání je jedním z nejvýznamnějších úkolů dalšího zdokonalování socialistického způsobu života. Je ho nutno řešit komplexně ve sféře práce, mimopracovního života, sociálních poměrů i kultury (s. 203). Rozdíly mezi lidmi pracujícími fyzicky a duševně jsou překonávány výstavbou materiálně technické báze komunismu, komplexní mechanizací a automatizací výroby a růstem kulturně technické úrovně dělníků a rolníků. Tyto procesy postupně povedou k organickému sjednocení duševní a fyzické práce ve výrobní činnosti lidí (s. 219).

Velký význam má rozpracování problémů sbližování způsobu života národů a národností Sovětského svazu. Základní rysy tvořící podstatu socialistického způsobu života jsou společné, internacionální. Jsou podmíněny celým souhrnem sociálně ekonomických faktorů. Současně se však v socialistickém způsobu života každého národa, každé národnosti zachovávají i zvláštní, národně specifické rysy (kultura, tradice, obyčeje, zvyky). Národní specifika se projevují nejen v oblasti duchovní činnosti, ale i v pracovní a veřejně politické sféře.

Autoři zevrubně a na příkladech rozebírají zákonitosti, jimiž se v socialistickém způsobu života postupně posilují internacionální rysy. Formulují úkoly upevňování národních tradic, které odpovídají hodnotám socialistického způsobu života, a překonávání národnostních předsudků a negativních jevů, zejména nacionálního egoismu, podceňování významu výměny zkušeností s bratrskými národy a národnostmi, přeceňování nebo ignorování národní specifičnosti, idealizace feudální či buržoazní minulosti jednotlivých národů aj. (s. 237—238).

Velká pozornost je v práci věnována otázkám plánovitého zdokonalování socialistického způsobu života, které nabylo zvláště velkého významu v podmínkách zralého so-

cialismu [s. 241]. Rychle se rozvíjející vědeckotechnická revoluce zvýšila přitom složitost řízení společenského vývoje a vyvolala nezbytnost komplexního přístupu k řešení úkolů komunistické výstavby. Mimořádně významné se stalo respektování vzájemného vztahu ekonomiky a sociálních a ideologických faktorů. Při rozboru specifik plánovitého zdokonalování způsobu života lidí v pracovních kolektivech a regionech (s. 253—262) se autoři zabývají komplexními plány ekonomického a sociálního rozvoje pracovních kolektivů. Jímí je zajišťován v první řadě rozvoj základní a rozhodující komponenty způsobu života — pracovní činnosti. Plány konkretizují proces uspokojování materiálních a duchovních potřeb sovětských lidí. Odpovídají na otázku, co mohou pracující získat a jak mají využívat hmotné statky i duchovní hodnoty, které jsou jim k dispozici.

Nesporným kladem knihy je analýza výchovné, ideologické činnosti strany jako faktoru cílevědomé změny způsobu života, jehož úloha stále roste. Při zdokonalování socialistického způsobu života plní systém komunistické výchovy své třídní, světonázorové a regulační funkce. XXV. sjezd KSSS znamenal vklad do obecné teorie komunistické výchovy tím, že zdůvodnil nutnost komplexního přístupu.

V knize je tento přístup používán při rozboru úkolů rozvoje socialistického způsobu života, pracovní činnosti a pracovní výchovy i základních směrů působení komunistické strany na způsob života. Jsou zde načrtnuty aktuální problémy světonázorové orientace, výchovy k organické jednotě přesvědčení a činů, formování tvůrčích, budovatelských postojů občanů, výchovy čestného, svědomitého vztahu k práci, uvědomělé disciplíny, nesmiřitelnosti s nedostatkami, iniciativy a činnosti. Zvláště je zdůrazněna nezbytnost zesílení nekompromisního boje se stále ještě se vyskytujícími odchylkami od socialistických mravních norem.

Zvláště nutné je pečovat o to, aby veškerá sovětská mládež žila a pracovala podle národních principů socialistického způsobu života, aby se sama co nejaktivněji zapojila do zdokonalování svého způsobu života. Pracovní výchova je přitom nerozlučně spojena s výchovou ideově politickou a mravní (s. 290).

V ideologickém zápase dvou systémů socialismu a kapitalismu sehrává aktivní úlohu odhalování předností socialistického způsobu života a jeho obrana před buržoazními a revizionistickými deformacemi. Autoři knihy upozorňují na to, že hlavním nástrojem ideologické diverze strategií antikomunismu je tzv. „sociologická propaganda“, jejíž pomocí se snaží ovlivňovat chování lidí, rozšiřovat stereotypy buržoazního způsobu života a deformovat socialistický způsob života. Jádrem buržoazní propagandy je očerňování socialismu, obhajoba a reklama kapitalismu, kultu hmotného bohatství, krajního individualismu, touhy po bezpracném zisku, samolibosti aj. (s. 294—295).

Knihy se pokouší objasnit podstatu spotřebitelského modelu způsobu života, vysvětluje odlišnou podstatu pojmů „spotřeba“ a „konzumentství“. Růst spotřeby a rozumných potřeb jsou zákonitými faktory, stojícími proti konzumentství, kultu věcí, jejich přeměně v ukazatel sociální prestiže. V podmínkách zesilování ideologického boje na mezinárodní aréně je nezbytné zvýšit účinnost propagandy a agitace při odhalování nedostatků způsobu života za kapitalismu i jeho apologetů.

Celkově lze říci, že recenzovaná kolektivní monografie obohacuje naše představy o cestách a zákonitostech rozvoje socialistického způsobu života, jeho dalšího zdokonalování. Zásadou bohatého konkrétního materiálu bude jistě pozitivně přijata všemi, kdo se zabývají různými aspekty socialistického způsobu života, zejména jeho propagandou.

Vasilij Ljubčenko

Martin Katriak: Devičany v socialistické výstavbě

Bratislava, Veda 1981, 277 s.

Knihy M. Katriaka shrnuje výsledky dlouhodobého intenzivního výzkumu středoslovenské vesnice Devičany (v okrese Levice). Devičany jsou středně velkou obcí, v roce 1971, v době zahájení výzkumu zde žilo 722 obyvatel, s průměrně prosperujícím jednotným zemědělským družstvem, obcí, která nemá předpoklady pro splnění s jinou obcí do významnějšího správního, organizačního či výrobního centra. Podobně jako v jiných vesnicích tohoto typu značná část obyvatel pracuje v dělnických (27,0 %) a zaměstnaneckých (15,7 %) profesích. Přibližně jedna třetina všech zaměstnaných obyvatel jezdí za prací mimo vesnici a kontakty obyvatel s městem i v mimopracovní době jsou poměrně intenzivní. Devičany tak představují dobrý objekt pro prohloubené sociologické zkoumání, neboť obdobných lokalit je v Československu mnoho a jsou v podstatě sociálně ekologickým typem.

Terénní výzkum v Devičanech probíhal v letech 1971—1975, přičemž autor používal řady sociologických, etnografických i historických metod. Základní technikou sběru